

УДК 332.14

Різник Н.С., д.е.н., доцент, завідувач кафедри банківської справи
Луцький національний технічний університет

СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ ДЕРЖАВИ

В статті визначені теоретико-методологічні засади ситуаційного підходу до оцінки рівня тіньової економіки в регіонах України за рівнем економічної злочинності.

Ключові слова: ситуаційний підхід управління, рівень детінізації економіки регіону

Riznyk N.S.

SITUATIONAL APPROACH TO ASSESSMENT LEVEL OF SHADOW ECONOMY OF REGIONS

In article the theoretical and methodological principles of situational approach to the assessment of the shadow economy in regions of Ukraine in terms of economic crime. Situational regional management approach involves the use of methods of analysis and management of specific situations for the selection of effective tools of specific goals for deshadowization economy. Methods of direct examination and special economically legal methods used in specific situations detection or evaluation of economic crimes entities in the region, the amount of losses from illegal activities, monitoring of economic activities in the region.

Keywords: contingency management approach, the level of shadowing region's

Ризнык Н.С.

СИТУАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ УРОВНЯ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНОВ ГОСУДАРСТВА

В статье определены теоретико-методологические основы ситуационного подхода к оценке уровня теневой экономики в регионах Украины по уровню экономической преступности.

Ключевые слова: ситуационный подход управления, уровень детенизации экономики региона

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ситуаційний підхід регіонального менеджменту передбачає використання прийомів аналізу і методів управління з специфічними ситуаціями для підбору ефективних інструментів реалізації конкретних цілей детінізації економіки. Методи прямої безпосередньої перевірки і спеціальні економіко-правові методи використовуються при конкретних ситуаціях виявлення чи оцінки економічних правопорушень суб'єктів господарювання регіону, обсягів збитків від нелегальної діяльності, відстеження видів економічної діяльності в регіоні.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Методичні засади оцінки масштабів тіньового сектору економіки за мікрометодами розглянуті у працях багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених: П. Гутмана, Е. Фейга, Д. Сміта, Т. Моєра, А. Ісахвена, І. Толеронді, С. Строма, Г. Гроссмана, В. Тремла, І. Нагієго, Ю. Латова, З. Варналія, О. Турчинова, Н. Черемісіної, М. Флейчук та ін. [1; 2, с. 990; 3; 4, с. 285–296; 5, с. 989–1002; 6, с. 989–1002; 7; 8].

Цілі статті. Використовуючи методи зіставлень, спеціальних розрахункових показників, стереотипів, коректуючих показників та ін. розрахуємо рівень тіньової діяльності суб'єкта господарювання в регіонах держави.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На основі оцінки рівня економічної злочинності виявимо чинники тінізації економіки регіону за ситуаційним підходом. Це дозволить визначити характеристики неправомірного розвитку економіки на стадії виробництва, розподілу, обміну й споживання нелегального ВРП. Так, у 2011 р. за рівнем економічної злочинності рівень тінізації економіки характеризувався помітною асиметрією в розрізі різних регіонів та формуванням блукаючого атрактора II типу: найвищий рівень був характерний для Тернопільської (87,9%), Чернівецької (86,7%) областей, що є вищим мінімального значення у 2 рази [9]. Внаслідок зростання кількості випадків корупції, ухилення від сплати податків, хабарництва, зловживанням службовим становищем, перевищенням влади або службових повноважень

ускладнюються процеси відтворення легального ВРП, знижується ефективність виробничого, фінансово-кредитного та соціального забезпечення розвитку продуктивних сил (табл. 1).

Таблиця 1

Розрахунок індексу тінізації економіки регіонів України за рівнем економічної злочинності індикативним методом за 2007–2011 рр.

Регіони	Питома вага економічних злочинів в структурі загальної кількості зареєстрованих злочинів, %					Індекс тінізації економіки за рівнем економічної злочинності в регіоні					Відхилення, «+», «-»			
	2007	2008	2009	2010	2011	2007	2008	2009	2010	2011	2008/2007	2009/2008	2010/2009	2011/2010
АР Крим	7,51	7,29	6,30	4,28	4,41	33,39	31,45	20,66	1,19	14,08	-1,94	-10,78	-19,47	12,89
Вінницька	12,00	14,55	13,55	9,93	7,20	58,33	65,63	63,09	57,41	47,38	7,30	-2,54	-5,68	-10,03
Волинська	11,34	8,64	7,18	7,88	8,32	55,90	42,16	30,34	46,32	54,44	-13,74	-11,82	15,97	8,12
Дніпропетровська	14,28	11,32	9,24	6,89	6,05	64,99	55,81	45,90	38,56	37,32	-9,18	-9,91	-7,34	-1,24
Донецька	6,68	5,55	5,58	4,23	4,55	25,20	9,86	10,40	0,11	16,77	-15,34	0,54	-10,29	16,66
Житомирська	11,80	13,23	10,41	10,15	9,29	57,61	62,21	51,98	58,35	59,19	4,60	-10,23	6,36	0,84
Закарпатська	16,22	15,53	11,59	11,75	10,36	69,18	67,79	56,85	64,00	63,40	-1,38	-10,94	7,15	-0,59
Запорізька	7,37	7,48	6,71	5,68	5,21	32,18	33,11	25,43	25,52	27,31	0,93	-7,68	0,09	1,78
Івано-Франківська	14,10	12,43	13,04	13,23	12,76	64,54	59,76	61,65	68,02	70,29	-4,78	1,89	6,37	2,27
Київська	7,51	8,26	6,79	4,87	5,80	33,42	39,44	26,36	13,22	34,67	6,02	-13,09	-13,13	21,44
Кіровоградська	11,61	7,09	4,88	4,53	3,79	56,92	29,46	0,00	6,72	0	-27,46	-29,46	6,72	-6,72
Луганська	12,09	12,81	11,82	10,15	9,61	58,66	60,96	57,70	58,34	60,55	2,30	-3,26	0,64	2,22
Львівська	15,43	15,76	14,20	9,56	10,42	67,60	68,28	64,79	55,77	63,62	0,68	-3,49	-9,02	7,86
Миколаївська	13,15	15,36	8,71	8,93	7,86	61,98	67,45	42,59	52,63	51,79	5,48	-24,86	10,04	-0,84
Одеська	15,50	14,65	14,21	9,65	8,76	67,75	65,88	64,82	56,18	56,71	-1,87	-1,06	-8,64	0,54
Полтавська	10,50	8,00	5,27	4,85	5,77	52,37	37,48	5,15	12,83	34,37	-14,90	-32,32	7,68	21,54
Рівненська	9,59	9,88	8,42	8,87	9,32	47,86	49,40	40,59	52,30	59,36	1,54	-8,81	11,71	7,05
Сумська	9,89	9,92	6,80	6,31	5,14	49,45	49,61	26,49	32,98	26,30	0,16	-23,12	6,49	-6,69
Тернопільська	16,01	16,10	14,41	14,37	16,55	68,77	68,95	65,30	70,56	77,10	0,18	-3,65	5,25	6,54
Харківська	9,44	8,50	7,34	5,62	3,96	47,03	41,16	31,89	24,77	4,19	-5,86	-9,28	-7,11	-20,59
Херсонська	10,23	10,29	8,40	7,06	6,98	51,13	51,39	40,47	40,08	45,72	0,27	-10,92	-0,39	5,64
Хмельницька	9,14	9,88	7,06	7,37	6,52	45,28	49,41	29,14	42,59	41,86	4,13	-20,27	13,45	-0,73
Черкаська	10,59	10,04	8,10	8,22	6,53	52,79	50,19	38,30	48,57	41,95	-2,60	-11,89	10,26	-6,62
Чернігівська	13,54	10,19	6,98	8,17	10,17	63,06	50,94	28,38	48,20	62,74	-12,13	-22,55	19,81	14,54
Чернівецька	13,97	13,76	10,31	11,15	15,07	64,21	63,65	51,52	62,07	74,86	-0,55	-12,14	10,56	12,79
м.Київ	8,32	8,29	6,47	5,12	5,28	39,93	39,71	22,67	17,43	28,22	-0,22	-17,04	-5,24	10,79
м. Севастополь	8,13	6,90	6,98	5,87	5,20	38,50	27,52	28,38	27,88	27,14	-10,98	0,85	-0,50	-0,74
Всього	11,01	10,40	8,67	7,10	6,76	54,58	51,91	42,30	40,40	43,96	-2,67	-9,60	-1,91	3,56

* розраховано автором за даними сайту МВС України [9]

Так, в регіонах України, починаючи з 2007 р. по теперішній час простежується стійка тенденція до зниження виявлених, зареєстрованих злочинів економічного спрямування: у 2007 р. виявлені і зареєстровані злочини економічної спрямованості склали 42755, то у 2008 – 38607, 2009 р. – 36634, у 2010 р. – 34619, у 2011 р. – 34019, що на 1,3% менше 2010 р. і на 20,43% менше, чим у 2007 р.

Розрахунок питомої ваги економічних злочинів у структурі загальної кількості всіх зареєстрованих злочинів по регіонах України засвідчує значну міжрегіональну диференціацію протягом 2007–2011 рр.: 5,04 рази у 2007 р. – від 6,68% у Донецькій області до 35,21% у Львівській області та 4,97 рази: від 3,79% у Кіровоградській області до 16,55% у Тернопільській області.

Аналізуючи рівень тінізації економіки регіонів України за рівнем економічної злочинності, визначимо, що у 2011 р. найвищий рівень тінізації економіки спостерігався у Львівській області – 81,5%, Чернівецькій – 74,86% та Тернопільській – 77,1%, а найменший рівень – у Кіровоградській області, яка має, відповідно, найменше значення питомої ваги економічних злочинів в структурі загальної кількості зареєстрованих злочинів регіону, що нижче максимального значення у 81,5 рази. В цілому, індекс тінізації економіки регіонів за рівнем економічної злочинності найвищим був у 2008 р. – 49,6%, у 2011 р. становив 42,69%, що на 4,48% більше у порівнянні з попереднім 2010 р.

Для аналізу причин тінізації економіки регіонів за рівнем економічної злочинності слід використати прийом економічного аналізу деталізації, який широко використовують при аналізі чинників і факторів і результатів злочинної діяльності в часі та просторі. За допомогою цього прийому у табл. 2 виявимо позитивні та негативні дії окремих чинників, результати впливу яких, можуть бути і взаємно протилежними.

Нині актуальним напрямом для відпрацювання правоохоронними органами вважається фіктивне підприємництво, тобто створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності – юридичних осіб з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності в регіоні, щодо яких є заборона.

Так, у 2011 р. найбільша кількість випадків фіктивного підприємництва спостерігалась у м. Києві – 182 випадки (збільшення на 1,71% в порівнянні до питомої ваги кількості випадків фіктивного підприємництва в структурі економічних злочинів 2010 р.), в Луганській області – 46 випадків (зменшення на 0,19% в порівнянні до питомої ваги кількості випадків фіктивного підприємництва в структурі економічних злочинів 2010 р.), Одеській та Дніпропетровській областях – відповідно 43 та 37 випадків (збільшення на 0,49% в Одеській та зменшення на 0,47% в Дніпропетровській областях в порівнянні до питомої ваги кількості випадків фіктивного підприємництва в структурі економічних злочинів 2010 р.). По одному випадку фіктивного підприємництва зафіксовано в Закарпатській, Тернопільській та Хмельницькій областях. Відповідно, рівень регіональної диференціації за кількістю випадків фіктивного підприємництва склав 182 рази. Такі протиправні дії кваліфікуються відповідно до статті 205 Кримінального Кодексу України «Фіктивне підприємництво» (із змінами, внесеними згідно із Законом № 4025–VI (4025–17) від 15.11.2011 р.) і караються штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. При чому, ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або заподіяли велику матеріальну шкоду державі, банку, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам, – караються штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Протягом 2007–2011 рр. зростає кількість злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом: максимальна кількість випадків – 66 була зафіксована у 2011 р. в Донецькій області (збільшення на 2,31% в порівнянні до питомої ваги кількості випадків легалізації (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом в структурі економічних злочинів 2010 року); 27 випадків – у Одеській області (збільшення на 1,07% в порівнянні до питомої ваги кількості випадків легалізації (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом в структурі економічних злочинів 2010 р.); по 19 випадків – у Дніпропетровській, Київській, Луганській областях та м. Києві (збільшення відповідно на 0,63%, 1,88%, 0,63% та 0,9% в порівнянні до питомої ваги кількості випадків легалізації (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом в структурі економічних злочинів 2010 р.).

Такі протиправні дії кваліфікуються відповідно до статті 209 Кримінального Кодексу України (із змінами, внесеними згідно із Законом N 4025–VI (4025–17) від 15.11.2011р.) і караються позбавленням волі та права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна.

Найбільше випадків нецільового використання бюджетних коштів зафіксовано у Донецькій області – 7 та м. Києві – 5, в той час, як у 12 регіонах України у 2011 р. такі злочини відсутні.

Нецільове використання бюджетних коштів службовою особою, а так само здійснення витатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч Бюджетному кодексу України чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік, якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у великих розмірах, – караються штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

В 2011 р. на 51% збільшилась кількість злочинів з порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: у Донецькій області зафіксовано 382 таких злочинів економічного спрямування (зменшення на 0,31% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів з порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом в структурі економічних злочинів 2010 р.), 255 – у Луганській (збільшення на 0,92% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів з порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом в структурі економічних злочинів 2010 р.), 230 – у Дніпропетровській (збільшення на 1,82% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів з порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом в структурі економічних злочинів 2010 р.) та 146 – у Херсонській області (збільшення на 9,86% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів з порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом в структурі економічних злочинів 2010 р.). Найменша кількість злочинів з порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом була зафіксована у Сумській області – 8 (зменшення на 0,13% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів з порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом в структурі економічних злочинів 2010 р.).

Здійснення операцій з брухтом кольорових і чорних металів без державної реєстрації або без спеціального дозволу (ліцензії), одержання якого передбачено законодавством, або надання приміщень та споруд для розташування незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту, організація незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту – караються штрафом від п'ятисот до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами від ста до двохсот годин.

До злочину шахрайство з фінансовими ресурсами відносять надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності. Найбільшу кількість випадків було зареєстровано у Дніпропетровській області – 35 (зменшення на 0,93% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів шахрайства з фінансовими ресурсами в структурі економічних злочинів 2010 р.), у Вінницькій області – 32 (збільшення на 0,74% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів шахрайства з фінансовими ресурсами в структурі економічних злочинів 2010 р.) та у Луганській області – 26 (зменшення на 0,01% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів шахрайства з фінансовими ресурсами в структурі економічних злочинів 2010 р.). Найменше проявів шахрайства з фінансовими ресурсами по 2 випадки у Київській області та м. Севастополь.

Здійснення злочину шахрайство з фінансовими ресурсами карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або завдали великої матеріальної шкоди, – караються штрафом від трьох тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

У 3 регіонах (65,2% від загальної кількості по Україні) було зафіксовані злочини незаконної приватизації державного, комунального майна, серед яких 13 злочинів у м. Києві (збільшення на 0,47% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів незаконної приватизації державного, комунального майна в структурі економічних злочинів 2010 р.), 9 – у Дніпропетровській області (зменшення на 0,2% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів незаконної приватизації державного, комунального майна в структурі економічних злочинів 2010 р.) та 6 – у АРК (зменшення на 0,34% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів незаконної приватизації державного, комунального майна в структурі економічних злочинів 2010 р.). В 2011 р. у Дніпропетровській області, єдиному регіоні України, спостерігаємо 2

випадки недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації, спостерігаємо зменшення на 0,05% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів незаконної приватизації державного, комунального майна в структурі економічних злочинів 2010 р.

Вчинення злочину карається штрафом від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо діяння призвело до незаконної приватизації майна державної чи комунальної власності в великих розмірах або вчинене групою осіб за попередньою змовою, – карається штрафом від двадцяти п'яти тисяч до тридцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією майна або без такої. Однак, наявність верхніх меж санкцій не виключають активності зловживань на комунальному та державному рівнях суб'єктами господарювання регіону.

У цілому, як показує досвід суб'єкти господарювання регіону вдаються до наступних інструментів: зниження вартості приватизованих об'єктів, усунення небажаних конкурентів, що чинять негативний вплив на процеси конкуренції, придбання нерухомості шляхом зловживання службовим становищем, фіктивне банкрутство або доведення до банкрутства. В результаті держава недоотримає до бюджету сотні мільйонів гривень.

Найбільшу кількість злочинів у регіонах України мають злочини у сфері службової діяльності: 48% від загальної кількості злочинів економічної спрямованості, що на 5,21% менше, аніж у 2010 р. Найбільшу їх кількість зафіксовано у 2011 р. у Дніпропетровській області (зменшення на 4,41% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів у сфері службової діяльності в структурі економічних злочинів 2010 р.), 1344 – у Луганській області (зменшення на 7,25% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів у сфері службової діяльності в структурі економічних злочинів 2010 р.), 1246 – в Одеській області (зменшення на 4,96% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів у сфері службової діяльності в структурі економічних злочинів 2010 р.). Найменше злочинів у сфері службової діяльності зафіксовано у м. Севастополі – 199 (зменшення на 5,09% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів у сфері службової діяльності в структурі економічних злочинів 2010 р.), у Чернігівській області – 229 випадків (зменшення на 15,3% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів у сфері службової діяльності в структурі економічних злочинів 2010 р.). Що стосується хабарництва, то за останні п'ять років відмічалось певне їх зростання в обсягах (у 2007 р. – 2,7, у 2010 р. – 2,9, у 2011 р. – 2,88 тис злочинів). Найбільше їх було виявлено у 2011 р. в Одеській області 385, в Донецькій області – 307, в Дніпропетровській області – 202, в м. Києві – 188.

Розмір максимального хабара, зафіксованого за 2011 р., виріс більш ніж утричі – до 10,5 млн грн проти 3,2 млн – в 2010 р. Найбільш корумпованою, як і раніше залишаються галузь земельних відносин, система надання послуг, насамперед, заклади освіти та охорони здоров'я, галузь приватизації, відчуження майна та надання його в оренду, галузь фінансових послуг, регуляторна та дозвільна системи [10].

Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у 2011 р. займає 23,42% у структурі злочинів економічного спрямування. Найбільшу кількість таких злочинів зафіксовано в Луганській області – 919, в Одеській області – 779, у Дніпропетровській області – 659 випадків (зменшення на 0,18%, збільшення на 1,21%, збільшення на 0,54% в порівнянні до питомої ваги кількості злочинів у сфері службової діяльності в структурі економічних злочинів 2010 р. відповідно). Найменша кількість злочинів була зафіксовано у м. Севастополі – 61 та Кіровоградській області – 90.

Висновки. В нинішніх умовах постійного впливу дестабілізуючих факторів на стан економічної безпеки розвитку регіональної економіки набули поширення злочини в сфері економічної діяльності, перш за все господарські та службові корисливі злочини. Значну частку у структурі економічних злочинів складають і інші злочини, які у 2011 р. не висвітлено у офіційній звітності МВС України. Відомо, що значна кількість економічних злочинів вчиняється у бюджетній сфері, в агропромисловому комплексі, на об'єктах паливно-енергетичного комплексу, у сфері приватизації, у сфері банківської і зовнішньоекономічної діяльності. Значна їх частина припадає на фіктивні угоди між суб'єктами господарюванням в регіоні – резидентами і нерезидентами, а також на угоди, що укладені без належного вивчення фінансового стану контрагентів тощо.

Аналізуючи офіційні статистичні джерела для оцінки чинників розвитку тінізації економіки регіонів України, бачимо зростання окремих видів економічної злочинності, які все виразніше набувають міжрегіональної диференціації, так званого галузевого та територіального спрямування. Криміногенна ситуація в більшості регіонах України залишається складною,

протиправна діяльність відзначається високою витонченістю методів виконання та приховування злочинів; підвищеною трансформацією в легальний бізнес; і в той же час у явному протиріччі з цим постійною готовністю використовувати будь-які можливості для підключення до неофіційних прибуткових джерел галузей економіки. Причини цього полягають у недостатній ефективності діяльності органів виконавчої влади, правоохоронних органів та всього суспільства, спрямованій на запобігання і протидію злочинності у регіонах країни. Неузгоджена робота владних структур протидії економічній злочинності створює перешкоди на шляху до забезпечення високого рівня економічної та національної безпеки регіонів та держави в цілому.

Список використаних джерел:

1. Gutmann Pierre M. The subterranean economy / Gutmann Pierre M. // *Financial Analysis Journal*. – Vol. 34. – 1977. – №1.
2. Feige Edgard L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach, *World Development*, 18. – 1990. – №7. – P. 990.
3. Smith D., Moyer T. A new Path of Development? The Significance and Impact of Hernando de Soto's Ideas on Underdevelopment, Production and Reproduction / D. Smith, T. Moyer // *Economic Geography*. – 1982. – Vol. 66.
4. Grossman G., Treml V.G. Measuring Hidden Personal Incomes in the USSR / G. Grossman, V.G. Treml // *The Unofficial Economy. Consequences and Perspectives in Different Economic Systems* / Ed. by S. Alessandrini, B. Dallago, 1987. – P. 285–296.
5. Nagiyego I. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach / I. Nagiyego // *World Development*. – 1990. – Vol. 18. – № 7. – P. 989–1002.
6. Черемисина Н. В. Статистическое измерение теневой экономики: региональный аспект: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Специальность 08.00.12 – бухгалтерский учет, статистика / Н. В. Черемисина. – Самара, 2007. – 23 с.
7. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія // За ред. З. С. Варналія. – К.: Вид-во НІСД, 2006. – 576 с.
8. Різник Н. С. Методичні підходи до оцінки тіньової економіки регіону / Н. С. Різник // *Економічний форум*. – 2012. – №3. – 354 с. – С. 219–232.
9. Статистична звітність МВС України за 2006 р., 2007 р., 2008 р., 2009 р., 2010 р., 2011 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/search/results?&mustWords=&mayWords=%D1%85%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D1%80+%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86&fromDate=&toDate=&exactPhrase=&withoutWords=&searchForum=1&searchDocarch=1&searchPublishing=1&page=0>